

Dotyky a vône: neobjavené kontinenty umenia

Ladislav Kováč

Prehltení sme vizuálnymi zážitkami. Pridáva sa k tomu inflácia zvukov: konzumná hudba útočí na nás v kaviarňach, na verejných priestranstvách, ba i na pracoviskách. Dva z našich piatich zmyslov, zrak a sluch, sú zaťažované na krajnú hranicu. Z náporu vizuálneho a zvukového šumu hľadáme útočisko v neverbálnom umení.

I umenie sa zatiaľ temer výlučne obracia k zraku a sluchu. Artificiálna hudba vie poskytnúť zátišie pred atakmi slovného balastu; lenže aj jej tonizujúci účinok je sprostriedkovaný zmyslom preťaženým, sluchom.

Čo ostatné tri zmysly? Prečo ich umenie doteraz neobjavilo? Čo ak sú to zmysly, ktoré zanedbávame? Čo ak zážitkový svet, ktorý by mohli konštruovať naše emócie, je oveľa bohatší, než je ten obvyklý, pre ktorý zdrojom zmyslových údajov sú iba oči a uši? Ba čo ak naše pocity životného neuspokojenia, naše rozlady, možno aj naša uponáhľanosť v honbe za vzrušeniami sú spôsobené tým, že pri preťažení týchto dvoch zmyslov ostatné tri hladujú?

Naším egom je naša pokožka

Tradičná západná kultúra chápe ľudské ego ako čosi nehmotné, duchovné. Platónova predstava nehmotnej nesmrteľnej duše prežíva v kresťanskom poňatí, ktoré dušu ako výraz ľudskej identity stavia do protikladu k telu, zaťaženému žiadostivosťou a sklonom k hriechu. Veda nás dnes vracia k prirodzenému pohľadu na ego: človek je neoddeliteľný od telesnosti, duša a telo vyjadrujú to isté. Telesnosť, to sú všetky naše orgány, a medzi nimi orgán najrozsiahlejší: pokožka. Pierre Lacombe napísal, že „ego je vnímanie telesného seba; a to, čo človek cíti a vie o svojom tele je pokožka.“ Pokožka nás nielen izoluje od sveta, ale je prijímačom a prenášačom údajov o ňom: ľudská pokožka má obrovský počet - viac než pol milióna - senzorov, ktoré registrujú chlad, teplotu, bolesť, tlak a hladenie.

Vnímanie dotyku je evolučne najstarším zmyslom. Už aj baktérie a kvasinky majú tlakové receptory. Potreba dotykov, hladenia, telesného kontaktu je jednou z najsilnejších ľudských potrieb. Pokusy Henryho Harlowa ukázali, že hladujúce opičie mláďa dáva prednosť dotyku s plyšovou maketou matky pred cicaním mlieka od umelej matky, predstavovanej maketou zhotovenou z drôtu. Ľudia, ktorí neboli v prvých týždňoch, hodinách, ba minútach po narodení matkou dostatočne hladení, láskaní, ostávajú citovými mrzákmi po celý život. Niektorí psychiatri nachádzajú vzťah medzi sklonom k depresiám v dospelosti a nedostatkom pohladení v rannom detstve.

Geneticky sme naprogramovaní na jemnú diskrimináciu dotykov: hladenia matky musia mať istú intenzitu, trvanie, ale aj rytmus, aby v dieťati vyvolávali pocity uspokojenia a bezpečia. A v čom inom spočíva umenie erotickej lásky, rovnako ako jej extaktické pôsobenie, než v dokonalosti dotykov a hladenia?

Hapestetika

Umelci si až v poslednej dobe začínajú viac všímať hmatový zmysel. Mám dojem, že tento záujem sa zrodil zo snahy poskytnúť umelecký zážitok z výtvarného diela slepcom. Iba nedávno sa v Prahe konala výstava tzv. „hapestetiky“, na ktorej sa mohli návštevníci pokúšať o získanie estetického zážitku dotýkaním a hladením sôch. Je však zrejmé, že materiálom pre takéto nové „haptické“ umenie nemôže byť sádra ani kov. Musia to byť materiály plasticitou i textúrou blízke ľudskej pokožke. Netreba pritom zabudnúť, že muž získava príjemné zážitky keď hladí, žena vtedy, keď je hladená - v tvorbe i percepcii nijakého iného umenia nie sú rozdiely medzi pohlaviami tak zrejmé.

Olfaktické umenie

Pravda, s výnimkou jedného ďalšieho: umenia orientujúceho sa na ďalší ľudský zmysel, na čuch. Hmatový zmysel sme možno zanedbávali, no čuchový zmysel je pre nás navyše záhadou. Vieme, že vône a pachy hrajú dôležitú rolu u väčšiny živočíchov. Nevieme, akú hrajú v živote človeka. Niekoľko stoviek génov určuje u človeka štruktúru receptorov pre vône a pachy. Náš čuchový orgán je schopný rozlíšiť desiatky tisíc rozličných pachov a vôní. Sme jediným živočíchom, i medzi našimi príbuznými primátmi, ktorý má pre sekréciu pachových látok zvláštny orgán v podpaží - axily. Na čo nám to všetko je, nevieme.

Vieme však, že nervové dráhy z nášho čuchového orgánu vedú priamo do spodných častí mozgu, evolučne veľmi starých, ktoré niektorí neuroanatómovia považujú za sídlo emócií. Na rozdiel od signálov iných zmyslov, pachové signály sú málokedy afektívne neutrálne, každý je buď príjemný alebo nepríjemný. Je ale možné, že väčšina pachových signálov, ktoré „emocionálny mozog“ zaregistruje, sa nedostane do mozgovej kôry, a teda ani do nášho vedomia. A pritom možno významne určujú naše emócie, nálady, správanie - bez toho, aby sme si ich existenciu uvedomovali. Ľudia to intuitívne tušili. Všetky kultúry od nepamäti využívajú vonné látky. Pálenie vonných látok v kadidlách bolo vždy súčasťou náboženských rituálov. Vône z kadidiel asi vzbudzovali pocity zvláštnosti, nevšednosti, posvätnosti, tajomstva. Tento fakt by som rád uviedol ako argument proti tým, ktorí tvrdia, že hmat a čuch - a tak isto chuť - sú v porovnaní so zrakom a sluchom akýmisi nedôstojnými, „nízkymi“ zmyslami, schopnými vyvolávať len primitívne živočíšne pocity a preto nehodné „veľkého“ umenia. Ak je čuchový zmysel pre nás veľkou neznámou, a výzvou ku skúmaniu, neznámou a výzvou je nám umenie, ktoré sa ešte ani nezrodilo – „umenie čuchu“.

Umenie syntézy: syntetické umenie

Z takýchto úvah je len krôčik k predstave syntetického umenia, ktoré sa bude naraz zmocňovať všetkých zmyslov: hudba, vnímaná poslucháčom posadeným v kresle ktoré možno hladí alebo ktoré samo hladí, zladená s dynamikou svetiel a farieb, v miestnosti sýtenej rytmom a harmóniou vôní... Básnici oddávna dokázali oceniť zmyslové bohatstvo, poskytované dotykmi a vôňami. Oni vlastne, a nie my ľudia od vedy, pozývajú umelcov k tvorbe tohto nového umenia. Pozvánkou nech je apoteóza vôní, ktorú už 25 storočí poznáme zo Šalamúnovej Piesne piesní (uvádzam ju v prebásnení Jaroslava Seiferta). Z toho, čo som povedal, je prirodzené, že sú to vône metaforicky asociované s ľudským telom:

*Záhrado zavřená, má sestro nevěsto,
záhrado zavřen , pramene zapečetěný.
Tvůj klín je sad granátovníků
a v něm vzácné ovoce,
henna i nard.
Nard i šafrán, puškvorec i skořice*

*se všemi stromy kadidlovými,
myrha a aloe
se všemi nejlepšími z balzámů.*